

Із переходом до демократії, роль освіти теж змінюється – це більше не виховання слухняних, потрібних державі кадрів, це формування самостійних та ініціативних громадян. Школа має стати простором довіри і ціннісних дискусій, середовищем, в якому ми усі вчимося не нав'язувати свої принципи іншим, не примушувати, а бути прикладом, надихати і допомагати один одному у цьому непростому процесі.

Список використаних джерел

1. Концепція Нової української школи [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/.../ukrainska-shkola-compressed.pdf>...
2. Белуха С. Шлях до нової української школи. Дослідно-експериментальна та інноваційна діяльність навчального закладу / С.Белуха // Директор школи, 2017. – № 19. – С. 20-65.
3. Топалова С. Українська школа і європейська ідентичність [Електронний ресурс]/ Хвиля // [Веб-сайт]/ – Режим доступу: <https://hvylya.net/analytics/society/ukrayinska-shkola-i-yevropeyska-identichnist.html>
4. Нова українська школа: чого ми прагнемо? // Завуч, 2018. – № 6. – 4 с.
5. Новий освітній простір, або Якою повинна бути Нова Українська школа // Сучасна школа України, 2019. – № 1. – 4 с.

Ягоднікова В.В.

КЗВО «Одеська академія неперервної освіти
Одеської обласної ради»

ВИХОВАННЯ ЯК БАЗОВИЙ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ КОНСТРУКТ ПЕДАГОГІКИ І ОСВІТИ

Процеси глобалізації, інтеграції і трансформації сучасного світу і вітчизняного суспільства вимагає нову якість освіти, що передбачає належну якість не лише навчання, а й виховання, адже метою ключових змін підходів до навчання та змісту освіти є виховання вільної, самостійної, компетентної, цілісної морально-духовної особистості. Модернізація освіти спонукала до зміни вектору щодо визначення ролі і місця виховання в педагогічній науці і освітній практиці: від применшення значення виховання, його другорядності у педагогічному процесі, до відродження значущості цього поняття в освітньому процесі. Нова парадигма виховання полягає в розумінні дитини як суб'єкта і мети виховання, орієнтує на усвідомлення виховання як соціально-педагогічного явища, на підвищення виховного потенціалу освітнього середовища та проектування цілісного виховного простору [5]. Тому сьогодні виховання здійснюється не тільки через проведення виховних заходів, а як наскрізне – через всі види освітньої діяльності. Отже, виховання учнів у нових реаліях вимагає переосмислення самого явища виховання, визначення і обґрунтування методологічних основ його організації і здійснення в умовах трансформації сучасної освіти.

Аналіз наукових позицій дослідників-класиків і наукових напрацювань сучасних учених-педагогів демонструє відсутність єдиного підходу як до тлумачення самого феномену «виховання», так і його специфічних ознак

відповідно до галузі застосування (філософія, соціологія, психологія, педагогіка тощо). Однак науковці здійснюють спроби систематизувати дане поняття як складне, багатогранне, неоднозначне явище, оскільки виховання можна спостерігати чи організувати на декількох рівнях: I рівень – соціетарний – визначає виховання як постійну функцію суспільства; II рівень – інституційний – передбачає реалізацію виховних цілей і завдань в умовах конкретних соціальних інститутів; III рівень – соціально-психологічний – зумовлює виховання в умовах окремих соціальних груп, асоціацій, корпорацій, колективів; IV рівень – міжособистісний – визначає специфіку виховання як практику взаємодії між вихователем і вихованцями; V рівень – інтраперсональний – процес самовиховання (В. Гінецинський) [2].

Зважаючи на те, що виховання є базовим поняттям та категорією педагогіки як емпіричної і теоретичної науки, ми зосереджуємося на розумінні «виховання» як педагогічному явищу, яке відбувається в освітньому процесі. *Аналіз наукових джерел свідчить про те, що різноаспектність тлумачень феномену «виховання», в контексті нашого дослідження, зумовлюється наявністю різних методологічних підходів, концепцій виховання, уявлень учених і дослідників про формування, розвиток, становлення особистості, про роль і місце педагога та вихованця у вихованні. Тому це поняття тлумачиться ними як суспільне явище, діяльність, система, дія, цінність, процес, взаємодія [10, с. 14-15].*

Здійснений аналіз наукових джерел та практики дає підстави стверджувати, що з-поміж багатьох визначень виховання в педагогіці існує розуміння його як спеціально організованого цілеспрямованого педагогічного впливу на дитину з метою формування його особистості (Б. Ананьєв, Ю. Бабанський, Н. Мойсеюк В. Ортинський, О. Падалка, П. Підкасистий, І. Підласий, В. Селіванов, О. Скрипченко С. Смирнов та ін.). Оскільки ключовим у даному визначенні є педагогічний вплив розглянемо його більш детально. Так, у довідковій літературі під педагогічним впливом розуміється вплив педагога на свідомість, волю, емоції вихованців, на організацію їхнього життя та діяльність в інтересах формування у них необхідних якостей і забезпечення успішного досягнення поставлених цілей. Конкретизує розуміння педагогічного впливу у вихованні Д. Чернилевський, на думку якого, це є діяльністю вихователя в єдиному процесі соціальної взаємодії, що призводить до зміни певних аспектів індивідуальності вихованця, його поведінки й свідомості, формою здійснення функцій педагога [8, с. 414-415].

Таким чином, вплив у вихованні розглядається переважно як певна діяльність педагога, що спрямована на зміну у свідомості і поведінці дитини для досягнення визначеної мети. Зважаючи на те, що основною особливістю виховання є його багатофакторність, тобто наявність багатьох і різноманітних впливів на особистість вихованця, в контексті нашого дослідження доцільним є розгляд видів впливів у вихованні, котрі виокремлено у психолого–педагогічній довідковій літературі, а саме:

- *Індивідуально-специфічний* – вплив вихователя чи батьків, які особистими діями «передають» власні характеристики;

- *Функціонально-рольовий* – вплив вихователя, що пов'язаний з описом певної особи, демонстрації можливої її поведінки у різних ситуаціях;
- *спрямований* – вплив, орієнтований на певних дітей, учнів, на їхні особистісні якості, вчинки;
- *не спрямований* – вплив, що не спрямовується на певний об'єкт;
- *прямий* – безпосередній прояв власної позиції і зв'язаних з нею вимог до учня;
- *опосередкований* – вплив, спрямований не на безпосередній об'єкт, а на довколишнє його середовище [6, с. 14].

Усю сукупність виховних впливів за їхнім характером В. Ягупов класифікував на:

- *постійні* – дії вихователя, що мають вплив на формування особистості вихованця, але якими вихователь не здатний ані змінити, ані реконструювати впродовж певного часу (сім'я, соціальний стан, освіта тощо);
- *опосередковані* – дії вихователя, що спрямовуються на створення необхідних умов, у яких формується особистість вихованця і проявляються його особистісні якості (соціально-психологічний клімат колективу, різновиди діяльності, певні ритуали тощо);
- *змінні* – дії вихователя, які регулюються і вдосконалюються ним (створення учнівських колективів, опрацювання навчальних програм і планів виховних заходів, обґрунтування методики застосування заохочення і примусу та змісту конкретних виховних заходів тощо) [9].

Зауважимо, що у межах такого підходу до виховання пріоритет переважно надається методам виховного впливу на свідомість дитини у процесі якого вона засвоює соціальні цінності, мораль, соціокультурні норми поведінки, правила спілкування, міжособистісні контакти. Водночас поза увагою залишаються особистісні потреби й особистісний розвиток дитини, не визнається її право на ірраціональність у вчинках, поза увагою залишається розвиток мотивації і набуття навичок до самопізнання, саморозвитку і самореалізації.

Отже, **виховання як організований педагогічний вплив переважно відображає тільки зовнішній бік виховання, тобто площину діяльності вихователя, оскільки визнає педагога єдиним суб'єктом виховного процесу, без рівноцінної участі дитини.** В основі такого підходу вона є об'єктом педагогічного процесу, а вирішальними чинниками її розвитку визнаються зовнішні впливи, які формують особистість дитини. Саме такий підхід є основою традиційної системи вітчизняної освіти в якій, зауважує І. Зязюн, людина є об'єктом, яким можна керувати за допомогою зовнішніх впливів, загальних стандартів і нормативів [3, с. 27].

Іншим підходом до виховання є розуміння його як процесу цілеспрямованого створення умов для розвитку дитини, позитивний вплив яких педагог посилює, а негативний – нейтралізує. Тому виховання розглядається як цілеспрямована діяльність, яка здійснюється в системі освіти, орієнтована на створення умов для розвитку духовності зростаючої особистості на основі загальнолюдських і національних цінностей, надання допомоги в життєвому

самовизначенні, громадянській і професійній компетентності та цілісній самореалізації [5].

У такої позиції пріоритет у роботі педагога віддається прийомом опосередкованої педагогічної дії, тобто відбувається відмова від авторитарних методів, лозунгів і закликів, утримання від дидактизму, повчальності, а застосовуються інтерактивні методи, методи спілкування, різноманітна індивідуальна і спільна творча та суспільна значуща діяльність, розвиток через створення виховуючих ситуацій. Тобто керування розвитком особистості дитини здійснюється шляхом створення певних умов, в яких дитина невимушено і вільно розвивається.

Варто зазначити, що не заперечуючи важливої ролі впливів у вихованні, наполягаємо, що вони повинні бути взаємними. Тобто мова йдеться про взаємовпливи, під якими В. Москаленко розуміє процес «в якому відбувається зумовлювання індивідуальних дій, що пов'язані циклічною залежністю, в якій поведінка кожного з учасників виступає одночасно стимулом і реакцією на поведінку інших» [4, с. 168].

В сучасній педагогіці є поширеною позиція науковців О. Киричука, О. Коберника, З. Курлянд та ін., які процес виховання тлумачать як закономірну, неперервну і послідовну зміну моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів. Таке тлумачення уможливило розглядати його як педагогічне явище, в якому всі учасники виховного процесу є суб'єктами взаємодії на рівні співпраці і співтворчості. Водночас, у центрі такого виховання є особистість дитини з її інтересами, здібностями, можливостями, а метою є ідея саморозвитку, самовдосконалення і самореалізації дитини.

Зазначимо, що в основі такого тлумачення виховання як основний його системоутворюючий елемент покладено педагогічну взаємодію, яка виступає у двох взаємопов'язаних формах, тобто одна – включена у процес спілкування, інша – у структуру спільної діяльності. Тому до основних характеристик педагогічної взаємодії відносять: взаємопізнання, взаєморозуміння, взаємовідношення, взаємні дії, взаємовплив. Кожна з таких характеристик є досить самостійною і має власний зміст, але тільки комплексна їх реалізація забезпечує продуктивність педагогічної взаємодії.

Нам імпонує позиція тих науковців (К. Абульханова-Славська, О. Гончар, О. Киричук, С. Рубінштейн та ін.), які вважають, що педагогічна взаємодія набуває дієвості, якщо прийоми і засоби, що використовує педагог, зсповнені прагненням гуманістичного ставлення до учня і спрямовані на взаємний розвиток. У процесі педагогічної взаємодії суб'єктами виступають педагог, учень (чи учні), батьки та ін. Від їхнього порозуміння і співпраці залежить ефективність розв'язання проблем виховання. Зважаючи на те, що в суб'єкт-суб'єктній парадигмі виховання пріоритетним є становлення дитини як суб'єкта, то саме це визначає його сутність. Тому виховання самодостатньої, конкурентноспроможної, вільної, творчої особистості можливо тільки за умови визнання дитини незалежним суб'єктом виховання.

Сам процес виховання вважається повноцінним лише тоді, коли в процесі педагогічної взаємодії відбуваються взаємні дії сторін, взаємні впливи і зміни в

їхньому розвитку, тобто професійного розвитку вчителя й якісні особистісні зміни всіх її учасників.

Таким чином, ми уточнюємо **процес виховання як цілеспрямовану педагогічну взаємодію, в ході якої здійснюється закономірна, послідовна, неперервна зміна моментів розвитку взаємодіючих суб'єктів** [10, с. 25].

Загальновідомо, що виховання як педагогічне явище є домінантою цілісного освітнього процесу, в ході якого здійснюється набуття системи знань основ наук, оволодіння відповідних ним умінь і навиків, закладаються основи світогляду, розвиваються пізнавальні і творчі здібності, особистісні якості, емоційно-вольова і мотиваційно-ціннісна сфери особистості. Тому, «Виховання становить головну, внутрішню сутність і навчання, і освіти. Саме вони його складові» [1, с. 8]. Відтак, виховання є базовим поняттям педагогіки і освіти, «родовим поняттям, з якого виростають такі видові категорії як педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес, освіта і навчання, саморозвиток особистості» [7, с. 29].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що методологічні засади виховання відображають взаємодію і взаємозв'язок наукових підходів, які ґрунтуються на філософських, етичних, соціальних і психолого-педагогічних передумовах сучасного виховання, визначають загальне спрямування виховного процесу, основні вимоги до його змісту, організації, методики та технологій. Отже, методологічну основу сучасного виховання визначають: особистісно-діяльнісний, аксіологічний, компетентнісний, системний підходи.

Особистісно-діяльнісний підхід передбачає правильно організовану, різноманітну, активно суб'єктивну, особистісно значущу діяльність суб'єктів виховання. Пріоритетним в організації і здійсненні такої діяльності є орієнтація на особистість учня з максимальним урахуванням його мотивів, потреб, цілей, здібностей і національних, статевих, вікових, індивідуально-психологічних особливостей.

Орієнтацію виховного процесу на досягнення у його суб'єктів найвищого морально-духовного розвитку забезпечує аксіологічний підхід. Цей підхід сприяє формуванню в них ціннісного ставлення до себе, оточуючих і довкілля, забезпечує можливості для саморозвитку і самореалізації, виявляється в інтеріоризації суспільних цінностей, тобто перетворення їх у систему особистісних цінностей, засвоєнні соціальних норм і зразків поведінки, на які орієнтуються у власній життєдіяльності.

Компетентнісна освіта є ознакою її сучасності і прогресивності. Саме компетентність визначає результативність якісної освіти. Компетентнісний підхід до виховання, як цілісного освітнього процесу, сприяє поєднанню та інтегруванню теорії і практики, забезпечує набуття необхідних особистісних якостей для використання набутих особистістю знань і умінь у відповідній практико-орієнтованій поведінці, а також виявляє здатність застосовувати отримані знання у різних життєвих ситуаціях.

Системний підхід передбачає розгляд виховного процесу як складної системи, компоненти якої взаємодіють і зумовлюють цілісність означеного процесу в його постійному розвитку і саморозвитку. Визначення мети, завдання, структури,

змісту цього процесу, соціальні та психолого-педагогічні взаємозв'язки, взаємозалежність яких утворює цілісну, динамічну систему.

Провідними принципами, що відображають концептуальну єдність їх відбору, є класичні принципи (цілісність, технологізація, науковість, національна спрямованість, культуровідповідність, природовідповідність, неперервність, наступність); принципи зумовлені особливостями виховання в умовах змін в освіті принципи (гуманізація і демократизація, суб'єктність, здоров'язбережувальна спрямованість, варіативність, гнучкість, інноваційність, свободовідповідність, самоактивність й саморегуляція).

Виокремлені принципи визначають особливість виховання як багаторівневого, багатофакторного, багатокомпонентного, багатовекторного і відкритого процесу, що відбувається наскрізно у навчальній, позаурочній, позашкільній, творчій, суспільно-корисної, благоївної діяльності, додатковій освіті, дозвіллі, а також в учнівському самоврядуванні. Наскрізне виховання, яке ґрунтується на визначених методологічних засадах, здійснюється через внесення ціннісних складових у зміст навчальних предметів, взаємодію учителя з учнем на партнерських засадах, створення умов для творчої самореалізації суб'єктів освітнього процесу.

Отже, визначення виховання як теоретико-методологічного конструкта педагогіки і освіти є актуальною проблемою педагогіки, понятійно-термінологічний апарат якої швидко оновлюється, удосконалюється, уточнюється і ускладнюється. А необхідність осмислення педагогічної реальності педагогу-практику висовує потребу у формуванні власної методологічної культури, що, безумовно, забезпечить якість, ефективність і продуктивність педагогічної діяльності.

Список використаних джерел

1. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації / А. М. Бойко. – К. : ІЗМН, 1996. – 232 с.
2. Гинецинский В. И. Основы теоретической педагогики / В. И. Гинецинский. – СПб., 1992. – 151 с.
3. Зязюн І. А. Гуманізм освіти ХХІ століття: філософський і психологічний аспект / І. А. Зязюн // Теорія і практика управління соціальними системами. – Харків : НТУ «ХП». – 2002. – № 2. – С. 24-35.
4. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу: навч. посіб. / В. В. Москаленко – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 448 с.
5. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-shkola/>
6. Скрипченко О. В. Довідник з педагогіки та психології: навч. посіб. для викладачів та студ. пед. навч. закл. / О. В. Скрипченко, Т. М. Лисянська, Л. О. Скрипченко; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – К., 2001. – 216с.
7. Хоменко А. парадигма виховання як базовий методологічний конструкт педагогічної науки //А. Хоменко / Педагогічні науки. – 2014. – № 61-62. – С. 24-33.
8. Чернилевский Д. В. Дидактические технологи в высшей школе / Д. В. Чернилевский. – М., 2002. – 437 с.

9. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. посіб. [Електронний ресурс] / В. В. Ягупов – К.: Либідь, 2002. – 560 с. Режим доступу: https://eduknigi.com/ped_view.php?id=23
10. Ягоднікова В. В. Формування інноваційної спрямованості виховного процесу загальноосвітньої школи: теоретичні і практичні аспекти: монографія / В. В. Ягоднікова. – Одеса: Видавець В. В. Букаєв, 2016. – 496 с.